

CASTLEREAGH —

EN STOR FREDSTIFTARE

Av docenten TORVALD T:SON HÖJER, Uppsala

DE händelser, som vi hava fått genomgå under de senaste tjugofem åren, göra Europas öden under revolutions- och Napoleonstidevarvet ständigt aktuella. Om Versaillesfreden och dess följder, direkta och indirekta, hava låtit Wienkongressens en gång så förkättrade arbete framstå såsom buret av mogen statsmannavisdöm, torde de sista årens utveckling hava kommit mångas tankar i England att riktas mot de gestalter i hävderna, som i seg kamp, först mot revolutionen och sedan mot korsikanen, bildade koalitioner efter koalitioner och till sist hemförde segern och som dess frukt de europeiska staternas frihet och jämviktens återställande. Den statsman, som ledde den förra hälften av denna titaniska kamp, var William Pitt. Hans lärjunge, som förde den till ett segerrikt slut och mer än någon annan europeisk statsman har äran av fredsverkets framgång, var Robert Stewart, slutligen andre markis av Londonderry, men inför historien mest känd som viscount Castlereagh, det namn han bar som arvinge till ättens titel.

Castlereagh tillhörde under ett sekel de statsmän, vilkas insatser blevo glömskans rov och skymdes av lyckligare medtävlare och efterföljare. Hans motsättning till den inför offentligheten mer lysande Canning var en bidragande orsak härtill, whigpartiets hat, uttryckt av stora diktare som Byron och Shelley och vållat av det Liverpoolska kabinettets reaktionära inrikespolitik omkring 1820, en annan. Det saknades dock under 1800-talet ej alldeles röster för en rättvisare värdering av Castlereaghs personlighet och insatser. Särskilt märkes ett inlägg av en statsman, vars konst i vissa hänseenden påminner om Castlereaghs, den store lord Salisbury. Men genombrottet för en rättvisare uppskattning kom först under vårt eget århundrade och främst tack vare en av Englands mest betydande nutida historici, Charles Kingsley Webster, vars monumentala arbete *The Foreign Policy of Castlereagh* (1925—1931) med

hänsyn till både det nyttjade källmaterialet och de framlagda resultaten utgör ett av de mest välgående bidragen till ej blott Englands utan hela Europas historia under 1800-talet. Tack vare denna banbrytande insats kan man i detalj följa den statskonst, som skänkte så märkliga resultat till fromma för såväl England som det europeiska statssystemet.

Castlereagh föddes 1769, samma år som Napoleon och Wellington. Liksom den sistnämnde tillhörde han den anglo-iriska adel, som skänkt England så många av dess mest betydande statsmän och krigare. Från början ämnad för det politiska livet, vann han redan vid tjuogoett års ålder en plats i Irlands parlament och blev före trettio ledare för kabinettets irländska politik. I denna egenskap spelade han en huvudroll vid genomdrivandet av 1801 års union mellan England och Irland, en politik, vars riktighet styrkts av den följande händelseutvecklingen men som tyvärr från början förfuskades på grund av Georg III:s vägran att giva katolikerna politiska rättigheter.

Castlereagh kom, i likhet med Canning, Liverpool och Perceval, att tillhöra den krets av unga Tories, som fylkade sig kring William Pitt som sin avgudade mästare. Han blev minister för Indien och senare krigsminister i två repriser. Hans insatser på denna post fördunklades i samtidens ögon av den förolyckade expeditionen mot Scheldemynningen 1809, vilken även blev en av orsakerna till den öppna fiendskapen mellan honom och Canning och deras beryktade duell. En senare forskning har i huvudsak rentvått Castlereagh från dessa beskyllningar, och den engelska arméns hävdateknare, Fortescue, betecknar honom utan vidare som den bäste krigsminister England haft.

Sin stora insats skulle Castlereagh emellertid först göra, sedan han tre år senare återinträtt i kabinettet för att efter Wellesley övertaga den utrikesportfölj, som han så behöll till sin död tio och ett halvt år senare.

Castlereagh var i allt en typisk representant för den engelska högadeln. Redan hans yttre — ett nästan bildskönt aristokratiske och en elegant och imponerande hållning — visade hans förnäma börd. Hans personliga mod var ovanligt även i ett land och inom en samhällsklass, där denna egenskap är en av de främsta kardinaldygderna. Hans personlighet synes hava ägt en ovanlig förmåga att vinna människor, en egenskap, som han redan visat under de oroliga åren på Irland i slutet av 1790-talet och som han

sedan till fullo lade i dagen vid de svåra förhandlingarna i de allierades högkvarter, vid de bägge Parisfrederna och på kongresserna i Wien och Aachen, där han överallt framträdde som förmedlaren mellan motsatserna men samtidigt smidigt och energiskt hävdade sin egen ståndpunkt.

Hans förmåga att vinna människor visade sig även i parlamentet — en politisk motståndare yttrade, att liksom Canning aldrig höll ett tal utan att uppväcka en ny fiende, höll Castlereagh aldrig något utan att förvärva en ny vän. Och dock var Castlereagh ingen framstående eller ens god talare, allra minst i jämförelse med Pitt, Fox eller Canning. Men han tycks hava haft en stor skicklighet som debattör, och hans beredvillighet att taga upp kampen även med motpartiets bästa talare gjorde honom outhärlig för sitt parti. Några av hans tal hava tack vare sin saklighet och logik en stark övertygande verkan trots den formella tyngden. I tio år var han med stor framgång underhusets ledare, enligt engelsk uppfattning en av de mest framgångsrika, som någonsin funnits. Premiärministerns bevekande böner till honom under hans diplomatiska resor att komma hem för att leda det parlamentariska arbetet visa bäst, hur outhärlig han ansågs vara i underhuset.

Castlereaghs storhet ligger dock obestriddligen på diplomatins område. Om man undantager Metternich, torde ingen europeisk statsman under åren 1812—22 hava utövat ett inflytande, som kunnat jämföras med hans. Hans förmåga att vinna människor, hans skarpa blick för det väsentliga i en sak, hans mod, energi och uthållighet och framför allt hans beredvillighet att offra alla personliga prestigehänsyn bidro till att göra honom till en förträfflig förhandlare. Härtill kom, att han under dessa år förvärvade sig en europeisk personkännedom, varav ingen i England utom Wellington kunde uppvisa en bråkdelen. Hans depescher äro ej eleganta, snarast något tunglästa, men klara och sakliga. Som chef hade han den sällsynta förmån, som ligger i ett absolut förtroende från de underordnades sida, beroende på hans aldrig svikande redobogenhet att vid behov träda i breschen för dem. En för hans tid storslagen arbetsamhet gav honom möjlighet att alltid själv kunna leda och övervaka arbetet.

Naturligtvis funnos även svagheter i hans statsmannautrustning. Rent intellektuellt torde han trots sitt klara och rediga huvud och goda omdöme knappast hava varit särskilt lysande. Betänkligare voro emellertid andra brister. Det finns hos honom en

viss cynisk uppfattning av människorna och politiken, möjligen en följd av hans intima kännedom om den politiska korrruptionen på Irland i slutet av 1790-talet. Viktigare var, att han visserligen kunde vinna människor för sig själv men ej för sina politiska idéer, hur övertygad han än var om dessas riktighet. Delvis synes detta hava berott på hans temperament — alla iakttagare äro ense om hans kyla och likgiltighet, som blott formellt doldes av hans älskvärda sätt. I bjärt motsats till den entusiastiska och beundrande krets av nära vänner, som alltid omgav den av många så hatade Canning, tycks Castlereagh trots all sin stora popularitet i sällskapslivet hava saknat nära vänner i djupare mening.

Hans personliga isolering bidrog säkerligen till att framkalla den slutliga katastrofen, och den vållade, att den linje av förtrolig samverkan med kontinentens ledande statsmän, som han målmedvetet följt, så hastigt och fullständigt utplånades ur Englands politik. Men härtill medverkade även hans uppfattning av utrikespolitikens väsen. För honom var den kabinettspolitik om ock i bästa mening: överläggningar vid förhandlingsbordet mellan fullmyndiga statsmän, som ej behöva avlägga egentlig räkenskap för andra än sina suveräner och ministerkolleger. Han saknade Canning's förmåga att genom tal i parlamentet eller t. o. m. ute i landet och genom framläggande av diplomatiska dokument vädja till den allmänna opinionen och utnyttja den för sina syften. Något dylikt var helt främmande både för hans aristokratiska temperament och för hans uppfattning om utrikespolitikens väsen. Följden av denna förbehållsamhet blev, att Castlereagh aldrig vann någon resonans i parlamentet eller bland allmänheten för sina idéer om europeisk samverkan och kontakt mellan makternas ledande statsmän. Vid hans bortgång funnos inga, som buro upp hans politik. Med entusiasm slöt i stället nationen upp kring Canning's frejdiga »Every nation for itself and God for us all — — — the time for the Areopagus and the like of that has gone by».

Förbises får dock icke, att en del av Castlereaghs motvilja mot samverkan med parlament och opinion säkerligen berodde på den ingående erfarenhet av demokratin som omstörtande, fredsfientlig och erövringslysten faktor, som han liksom alla sina samtida gjort under två decenniers kamp mot de krafter, som den franska revolutionen släppt lösa.

Castlereaghs uppfattning om grundlinjerna för Europas nydande efter den revolutionära krisen voro ett arv från hans mäs-

tare Pitt, med vilken han under dennes sista år tycks hava diskuterat de stora europeiska spörsmålen. När han i april 1813 med tsaren inledde diskussionen om Europas rekonstruktion, sände han sin ambassadör en kopia av Pitts stora depesch den 19 januari 1805, tillkommen under Castlereaghs egen medverkan som svar på Alexander I:s förslag, och grundtankarna i detta märkliga aktstycke synas hava lett Pitts lärjunge under hela fredsarbetet 1814—1815.

Ändamålen för den beramade alliansen hade av Pitt fixerats till tre: 1) Att befria de av Frankrike erövrade områdena och återföra Frankrike inom dess forna gränser. 2) Att ordna de befriade områdena, så att de gäve största möjliga trygghet mot nya franska erövringsförsök. 3) Att vid fredens återställande skapa en allmän överenskommelse och garanti för de olika staternas trygghet och för folkrättens återupprättande.

Det var det andra av dessa syften, som mest intresserade Pitt, då det direkt gällde den engelska jämviktspolitikens gamla problem. Pitts grundtanke var återställandet, när detta var förenligt med åstadkommandet av verklig stabilitet i statssystemet. Därför borde Holland, Schweiz, Sardinien och Toscana återupprättas. Däremot funnes det andra territorier, som voro alltför svaga för en självständig tillvaro och borde användas för skapande av barriärer mot den franska erövringslusten. Bland dessa nämnde Pitt de västtyska och italienska småstaterna. Framför allt gällde det att stärka Österrike och Preussen, så att de effektivt kunde hålla Frankrike i schack i Italien och vid Rhen. Konsekvensen blev, att Sardinien borde utvidgas med Genua, Parma och en del av Lombardiet samt i likhet med Toscana bringas i direkt kontakt med de österrikiska territorierna. Medan sålunda Frankrike i söder skulle bevakas av ett förstärkt Sardinien, stött på Österrike, utvidgades i norr Holland med en del av Flandern och baserades på det med resten av Belgien, Luxemburg och området mellan Maas och Mosel stärkta Preussen, åt vilket även de tyska områdena öster om Mosel borde anförtros. Eventuellt ifrågasatte emellertid Pitt, att en större del av Belgien skulle givas åt Holland i stället för åt Preussen. Slutligen föreslog han, att vid freden en allmän europeisk garantitraktat skulle slutas mellan alla europeiska stater för att skydda deras territorier mot angrepp, framför allt från Frankrike. Vidare skulle de tyska och italienska staterna sammanslutas i federativa enheter för att vinna ökad styrka. Men om detta skulle visa sig ogörligt i Tyskland, föreslog Pitt i

stället en barriäranordning. Så gott som samtliga dessa projekt lyckades Castlereagh i en eller annan form förverkliga.

Även andra grunddrag i hans politik kunna följas tillbaka till Pitt. Så är fallet med ett av hans förnämsta hjälpmedel vid förhandlingarna om Europas gränser, nämligen erbjudandet att mot förverkligandet av de engelska önskemålen återställa de under kriget erövrade franska och holländska kolonierna. En annan strävan i den Castlereaghska politiken under kriget var att sammansluta de allierade i ett enda alliansfördrag, som formulerade de gemensamma krigsmålen och omöjliggjorde de separatförhandlingar och särfreder, som sprängt de tidigare koalitioner. Även detta uppslag är hämtat från Pitt.

När Castlereagh i februari 1812 övertog ledningen av Englands utrikespolitik, var England i stort sett såväl politiskt som militärt på defensiven. På Pyreneiska halvön hade Wellington visserligen just begynt sitt angrepp mot de spanska gränsfästningarna, men i övrigt tycktes Napoleons välde stå på sin höjdpunkt. Alla Europas stater, så när som på några små sydeuropeiska samt Turkiet, tillhörde alltjämt det franska systemet och stodo åtminstone formellt på krigsfot med England.

I norr hade England redan under Wellesley inlett förhandlingar med Sverige om fred och samverkan, men först under Castlereaghs ledning lyckades man på sommaren 1812 få frederna med såväl Sverige som Ryssland till stånd.

Napoleons fullständiga nederlag och Preussens avfall från honom förändrade totalt situationen. Castlereagh sände sin halvbror, sir Charles Stewart, till Fredrik Wilhelm III:s högkvarter för att åvägabringa en engelsk-preussisk allians. Kort förut hade i Stockholm den 3 mars undertecknats ett förbund mellan Sverige och England, som utgjorde den första traktatmässiga förbindelsen mellan öriket och den nordiska maktgruppen. Denna traktat blev en svår parlamentarisk stötesten, ty den visade sig från början vara ytterst impopulär i underhuset. Det ansågs därför med skäl som en av Castlereaghs dittills förnämsta parlamentariska prestationer, när han trots allt lyckades lotsa traktaten med stor majoritet genom parlamentet. Hans tal vid detta tillfälle är ett av hans allra bästa.

Den allierade arméns snabba frammarsch i Tyskland i februari och mars 1813 visade äntligen Castlereagh en utsikt till att uppnå de av Pitt utstakade målen, Frankrikes tillbakavisande över Rhen

och upprättande av ett bättre balanserat europeiskt maktläge. Emellertid ledde dessa underhandlingar ej till resultat förrän under sommaren, sedan Österrike bemedlat en vapenvila. Wien, ej London, tycktes sitta inne med avgörandet, tack vare Metternichs på stora rustningar stödda, skickligt ledda diplomatiska offensiv i maj.

Emellertid stärktes i slutet av juni Castlereaghs ställning avsevärt av segern i striden om svenska traktaten och av Wellingtons triumf vid Vittoria, som definitivt rensade Spanien. Under sådana förhållanden såg han sig i stånd att framlägga Englands fredsförslag. Dessa engelska krav indelades i flera kategorier. I första rummet ställdes *conditiones sine quibus non*, nämligen Spaniens, Portugals och Siciliens tryggande åt sina legitima monarker och Norges överlämnande åt Sverige, de fyra punkter, vartill England var traktatmässigt förpliktat. I andra rummet var det Englands avsikt att tillsammans med sina allierade insistera på Österrikes och Preussens återställelse samt Hollands och Hannovers befriande. Slutligen betecknades som synnerligen önskvärt, att Tyskland, Schweiz och Italien restaurerades.

Castlereagh hade alltså visat sin avsikt att bevara kontakten med de allierade. Emellertid förkastade slutligen Napoleon Metternichs fredsförslag, och kriget började på nytt, den 11 augusti. Härigenom steg Englands inflytande, då samtliga allierade voro i akut behov av subsidier, vilka blott kunde erhållas i London. Även löftet om att köpa kontinentala fördelar med kolonier visade sig vara ägnat till ett effektivt påtryckningsmedel i Castlereaghs hand.

Fram på hösten fann sedan Castlereagh tiden vara inne att realisera ett annat gammalt Pittskt önskemål. Den stora koalitionen var tekniskt sett uppbyggd på en serie fördrag mellan makterna, två och två. Denna konstruktion var föga ändamålsenlig, då den lämnade utrymme för åtskilliga tvetydigheter, allra helst som krigsmålen voro olika formulerade i de olika traktaterna. Castlereagh önskade därför sammanföra dem alla i en stor traktat med klart definierade syften för att omöjliggöra separatsträvanden inom koalitionen. Den stora alliansen skulle slutas mellan England, Ryssland, Österrike, Preussen och Sverige, varjämte Spanien, Portugal och Sicilien skulle inbjudas att efteråt biträda.

Märkligast i detta förslag är, att den stora alliansen skulle bliva bestående även efter freden för att skydda de allierade mot nya franska angrepp — en tanke av utomordentlig betydelse för de

följande årens historia. Betonas bör också, att Castlereaghs projekt icke känner någon skillnad mellan stormakter och smärre nationer — Sverige nämnes ju bland stiftarna, Englands sydeuropeiska allierade som biträdande medlemmar.

På denna punkt skulle det emellertid visa sig, att utvecklingen på kontinenten redan gått förbi Castlereagh. När tsaren i slutet av oktober fick kännedom om förslaget, inlade han genast sitt bestämda veto mot Sveriges medtagande som stiftande medlem — man bör minnas, att detta var omedelbart efter slaget vid Leipzig, under vars förspel Carl Johan beskylldes för att hava spelat en tvetydig roll. England godtog utan svårigheter Alexanders mening på denna punkt. Sålunda inleddes av denna tillfälliga orsak skandet av den folkrättsliga skillnaden mellan stormakter och andra stater, som skulle komma att bliva så oändligt betydelsefull i adertonhundratalets historia. Underhandlingarna gingo emellertid trots detta engelska medgivande trögt, beroende på de i början av november inledda förhandlingarna med Frankrike om de s. k. Frankfurtsförslagen, vid vilka de allierade ur engelsk synpunkt sett uppträdde rätt tvivelaktigt. Särskilt lämnade Frankfurtsförslagen Belgien med Antwerpen i Napoleons hand, vilket enligt Castlereagh vore »little short of imposing upon Great Britain the charge of a perpetual war establishment». Under sådana omständigheter beslöt Castlereagh att med kabinettets samtycke själv resa till kontinenten som Englands befullmäktigade ombud — en åtgärd, som betraktades som enastående i Englands nyare historia.

För Castlereagh uppsattes av kabinettet en instruktion, som är av stor betydelse, då den var avsedd att sätta honom i stånd att utan vädjan till London besluta över krig eller fred. Det var framför allt två punkter, som dryftades i den, nämligen den ifrågasatta barriären för det nya Holland och de koloniala erövringarnas öde. Det stod nämligen som huvudsyfte för den engelska politiken att vinna så mycket som möjligt av Belgien och Rhenlandet från Frankrike, en avvikelse från Frankfurtsförslagen, som skulle köpas med återställandet av kolonier. Beträffande de närmare detaljerna lämnades Castlereagh rätt stor frihet. Vidare fastslogs, att den stora alliansens bildande utgjorde en förutsättning för koloniernas återgång, att alliansen skulle förbliva i kraft även efter krigets slut, och att ej Sverige — men däremot möjligen Spanien och Holland — skulle få vara med som stiftande medlem-

mar. Viktigt är, att freden förutsattes skola slutas med Napoleon — intet nämndes om dennes eventuella störtande.

Den epok, som sedan följer, är i viss mån höjdpunkten i Castlereaghs karriär. När han nådde högkvarteret i Langres, stod koalitionen faktiskt inför sin sprängning på grund av spänningen mellan Metternichs fredspolitik, som framför allt dikterades av farhågor för Rysslands polska planer, och Alexanders avsikt att fullfölja fälttåget med en marsch på Paris, Napoleons avsättande och möjligen den för Österrike alldeles särskilt förhatlige Carl Johans upphøjelse till hans efterträdare. Castlereagh lyckades genom att utnyttja Österrikes motvilja mot det Bernadotteska projektet även avlägsna tanken på ett regentskap för konungen av Rom, som Metternich misstänktes för att gynna. Frågeställningen hyfsades alltså till »Napoleon eller Bourbonerna?» och trots sina personliga sympatier för de senare ansåg Castlereagh de allierade bundna vid Napoleon, så länge fredsförhandlingarna pågingo. Under utomordentligt spännande överläggningar förmådde Castlereagh Metternich att medgiva de militära operationernas fortsättande och tsaren att tillåta fredsförhandlingarnas öppnande i Chatillon. Som bas genomdrevos Frankrikes gamla gränser i stället för de i Frankfurt föreslagna »naturliga».

En ny kris inom koalitionen uppstod i mitten av februari, då Alexander bröt fredsförhandlingarna för Rysslands del och ämnade gå rakt på Paris. En ytterst skarp sammanstötning mellan honom och Castlereagh ägde rum, som torde haft stor betydelse för det framtida förhållandet dem emellan, liksom samarbetet med Metternich lade grunden till en politisk samverkan, som med ett tillfälligt avbrott ägde bestånd till Castlereaghs död.

Vid denna tidpunkt inträffade Napoleons serie av snabba framgångar, och det visade sig då, att tsaren blev lika modfälld, som han nyss varit övermodig. I den allmänna förvirringen i stora högkvarteret synes Castlereagh hava varit den, som behöll huvudet kallt. På eget ansvar genomdrev han det omedelbara överförandet av Bülows och Winzingerodes kårer från Carl Johans armé till Blüchers, en åtgärd, som medförde Napoleons nederlag vid Laon och avgjorde fälttåget.

En än större triumf för Castlereagh var, att han i Chaumont i början av mars lyckades föra den stora allianstraktaten i hamn, sedan han gått med på att bevilja subsidier åt de allierade för resten av kriget. Genom detta märkliga fördrag, fundamentet för den

europiska storpolitiken under resten av Castlereaghs liv, förbundo sig de fyra huvudmakterna att under återstoden av kriget hålla vardera 150,000 man under vapen samt att under de följande tjugo åren försvara Europa mot nya franska angrepp med vardera 60,000 man. Det är att märka, att England alltså *utöver* subsidiebetalningarna förband sig att hålla en lika stor styrka under vapen som de kontinentala stormakterna. Anmärkningsvärt är vidare, att alliansen utsträcktes även över fredstiden, samt att de allierade huvudmakterna i traktaten uppträdde å *Europas* vägnar, ett nytt steg till befestande av stormakternas särställning. Ännu en märklig insats gjorde Castlereagh i mars, i det han, sedan underhandlingarna med Napoleon strandat, förmådde Metternich och Hardenberg att slutgiltigt taga parti för den bourbonska saken.

En ledande ställning intog den brittiske utrikesministern naturligtvis vid fredsunderhandlingarna i Paris efter Napoleons fall. Men utöver freden med Frankrike sökte man där förbereda den europeiska rekonstruktionen och uppdelningen av alla de herrelösa områdena mellan segrarna. Emellertid tycks Castlereagh hava velat uppskjuta dessa avgöranden till sommaren, då de allierade suveränerna ämnade besöka London, där han som värd hoppades kunna utöva än större inflytande än i Paris. Tsaren hade nämligen uttalat sin önskan att göra ett besök i England, och Castlereagh, som redan i honom såg en ny latent fara för den europeiska jämvikten, menade, att Alexander »must be held high but he ought to be grouped and not made the sole feature for admiration», vadan han lät inbjuda även de övriga allierade.

Förhandlingarna i London visade sig emellertid medföra åtskilliga svårigheter, beroende dels på de skarpa motsättningarna rörande Polens öde, dels på grund av det oerhörda festprogrammet, som förhindrade allvarliga överläggningar. Castlereagh tvangs därför att uppskjuta avgörandet till den på hösten sammanträdande kongressen i Wien, vid vilken han själv var Englands första ombud. Det enda viktiga beslut, som fattades under sommaren, gällde skapandet av ett starkt utvidgat Holland i enlighet med Englands önskningsar.

I Wien sökte Castlereagh framför allt uppträda som medlare i de skarpa motsättningarna mellan de tre östmakterna i den polsk-saxiska frågan. Hans ställning underlättades av att de problem,

som direkt rörde England, redan hade lösts. Den makt, som enligt hans uppfattning nu hotade balansen i Europa, var Ryssland, och han sökte därför samla Preussen och Österrike till ett enigt uppträdande mot tsaren, som man i så fall skulle lyckas stänga bakom Weichsel. För sin medverkan härtill skulle Preussen erhålla Saxen. Dessa bemödanden misslyckades dock.

Motsatsen mellan å ena sidan Ryssland och Preussen, å den andra Österrike och de tyska staterna med Frankrike i bakgrunden blev allt skarpare, krigsfaran alltmer överhängande. Från London instruerades Castlereagh av det över parlamentets stämning bekymrade kabinettet att söka undvika ett krig på fastlandet, men framför allt betonades, att *England* under inga omständigheter kunde gripa till vapen för någon av de frågor, som dittills diskuterats i Wien.

Men Castlereagh var djupt övertygad om Englands direkta beroende av förhållandena på kontinenten och satte sig därför över detta förbud mot allvarliga engelska förpliktelser i den saxiska frågan. Han såg ingen annan utväg att förekomma krig än att göra klart för tsaren och Hardenberg, att Österrike icke behövde eller ämnade giva vika. För att vinna detta syfte och rädda freden överskred han sina instruktioner och undertecknade den 3 januari 1815 den berömda alliansen mellan England, Österrike och Frankrike. Den djärva manövern lyckades, Preussen föll undan, och en kompromiss uppnåddes i den saxiska frågan. Efter detta löstes de viktigare territoriella problemen rätt snabbt, och konferensens framgång syntes tryggad, när Castlereagh i februari av sina parlamentariska plikter kallades tillbaka till London.

I Wien hade Castlereagh gjort ett försök att förverkliga ännu ett av uppslagen i Pitts depesch av 1805 — den allmänna europeiska garantitraktaten. Kort före sin avresa föreslog han en sådan, och han lyckades utan svårighet vinna tsaren för saken. Ett projekt uppgjordes, men saken erbjöd en svårighet. För Castlereagh och Metternich var det väsentligt att i garantin innefatta även de turkiska besittningarna, och denna tanke accepterades av tsaren blott under vissa förbehåll. Följden blev, att hela garantiplanen strandade på Turkiets obegripligt kortsynta motstånd mot dessa. Angående Castlereaghs avsikt med sitt förslag hava olika meningar gjorts gällande. Enligt en åsikt har hela förslaget tillkommit för att dämpa tsarens iver att vidare utbygga Chaumontfördraget mot Frankrike liksom Metternichs benägenhet att kon-

solidera den mot Ryssland fientliga konstellationen av 3 januari. Webster åter synes hävda, att garantin var ett verkligt, från Pitt ärvt mål för Castlereaghs politik, som det vid denna tid för honom stått som väsentligt att nå, men att planen misslyckats på grund av turkarnas huvudlöshet och kabinettets växande obenägenhet att taga på sig nya traktatmässiga förpliktelser. Säkert är i varje fall, att Castlereagh för framtiden uppgav garanti-tanken för att i stället upptaga konferenserna som ett medel till fredens bevarande.

Napoleons återkomst ställde den engelska statskonsten inför nya prov, och Castlereagh fick nu tillfälle att visa sin stora tekniska skicklighet som diplomat. Det var tre riktlinjer, som härvidlag karakteriserade hans politik: Napoleons störtande, Bourbonernas återinsättande och en försonlig fred. Det första av dessa strävanden uppbars av majoriteten i England, men det andra sågs med likgiltighet bland Castlereaghs egna landsmän och mötte direkt motstånd bland de allierade, och på den tredje punkten kom Castlereagh i skarp motsättning till den engelska opinionen, sina egna kabinettskolleger och de flesta bland de allierade men rön-te i stället bistånd från sin gamle vederdeloman, tsaren. Att han över huvud taget lyckades förverkliga sitt program, måste utom hans egen energi, viljestyrka och skicklighet i främsta rummet tillskrivas det lojala och mäktiga stöd han åtnjöt från Wellington, som efter Waterloo intog en fullkomligt enastående position i Europa. Castlereaghs diplomati fick sin belöning, och Bourbonerna restituerades under skyddet av Wellingtons armé, innan tsaren hann in-finna sig.

Svårare blevo fredsförhandlingarna, där de tyska makterna ställde mycket vittgående krav på Frankrikes exemplariska bestraffande och härutinnan hade den engelska opinionen och kabinettet på sin sida. Men med tsarens stöd genomdrev Castlereagh en fred, som i ljuset av vår tids erfarenheter nära nog ter sig som ett mönster för storsint och klokt behandlande av en slagen fiende, trots att den i det samtida Frankrike kändes både tung och för-ödmjukande.

Redan tidigt hade Castlereagh uppställt som ett önskemål, att alliansen mellan de fyra stormakterna, som förnyats vid under-rättelsen om Napoleons återkomst, även för framtiden skulle bli va bestående i en mer konsekvent genomförd form. Här möttes

hans idéer med tsarens, som vid denna tid föreslog och bildade den heliga alliansen, av vilkens rötter en enligt Alexanders egen uppgift är att söka i förslaget till allmän garantipakt i Wien året förut. Men dessutom framlade tsaren ett förslag till förnyande av den mer i den reella sfären befintliga stormaktsalliansen. I detta projekt företog Castlereagh en del ändringar, vilka till största delen blevo bestående i den slutliga traktaten. I denna förbundo sig de fyra makterna att samverka mot Frankrike, om denna stat angrepe de nya gränserna eller åter uppsatte huset Bonaparte på sin tron. I händelse av revolution skulle man med konungen av Frankrike överlägga om lämpliga åtgärder. Särskilt viktig var emellertid den artikel, som stadgade, att de allierade för att trygga fördragets utförande och för att stärka de intima förbindelserna sinsemellan vid bestämda tidpunkter skulle hålla konferenser, ägnade åt de stora gemensamma intressena och åt granskandet av åtgärder, nyttiga för bevästandet av freden i Europa.

Webster har gjort gällande, att det Castlereaghska utkastet och därmed den slutliga traktaten i två viktiga avseenden avvikit från Alexanders förslag. Dels hade tsaren velat giva alliansen en prägel av direkt övervakning av Frankrikes inre förhållanden, vilket Castlereagh i sitt motförslag undvek, dels skulle den engelska utrikesministern i motsats till tsaren hava infört konferenser som medel för ordnande av de europeiska spörsmålen. Den första av dessa teser är otvivelaktigt riktig, den andra förefaller mindre övertygande. Riktigt är däremot, att Castlereagh klarare än någon annan samtida insåg värdet av att svåra internationella spörsmål behandlades vid personliga sammanträffanden mellan makternas ledande män och ej alltid genom den vanliga diplomatiska skriftväxlingen, som kunde medföra missförstånd och tidsförlust. Denna hans uppfattning var säkerligen en frukt av erfarenheterna från 1814.

Med den andra Parisfreden och alliansens förnyande är det viktigaste skedet i Castlereaghs bana lyktat. Men även under de följande sju åren var det han, som tillsammans med Alexander och Metternich spelade den ledande rollen i Europas rådslag. Under dessa år präglades situationen av tsarens hotande övermakt och den växande rivaliteten mellan Ryssland och Österrike. Faktiskt närmade sig Castlereagh och Metternich under åren närmast efter 1815 alltmer varandra, ehuru den förre på allt sätt ville undvika

bildandet av motsatta block och sökte förekomma, att hans uppträdande finge en mot Alexander riktad spets.

En annan fråga, som gjorde sig påmint, var förhållandet mellan stormakterna och övriga stater. Den blev nu akut på grund av den dominerande ställning, som stormaktsalliansen intog, och som särskilt aktualiserades på grund av ryska försök att förvandla ambassadörskonferensen i Paris till ett slags areopag för hela Europa med övervakningsbefogenheter gentemot de små staterna. Dessa tendenser bekämpades kraftigt av Castlereagh såsom oförenliga med Englands traditionella politik. Här visade sig sommaren 1817 den principiella klyftan mellan Englands och östmakternas uppfattningar av alliansens befogenhet, när det gällde en stats inre angelägenheter, en motsats som Castlereagh under de följande åren förgäves sökte utjämna.

Redan på kongressen i Aachen 1818 riktade Castlereagh en ytterst frän kritik mot ett ryskt försök att fastslå rätten till intervention i andra staters inre politik i form av en allmän europeisk sammanlutning mot revolutionära resningar. Fastlandsmakternas önskan att utvidga alliansens syften trädde sålunda i motsats till Englands obenägenhet att åtaga sig nya förpliktelser, och de följande årens händelser skulle skärpa denna konflikt. Under åren 1820 och 1821 led Castlereagh vissa motgångar i denna kamp, delvis beroende på att hans uppmärksamhet togs i anspråk och hans ställning försvagades av den inre krisen i England. Överanstängning och obehag i detta sammanhang bidro troligen till hans nervsambrott och död.

Emellertid fortsatte han att med skärpa hävda noninterventionsprincipen, såväl i fråga om den demokratiska resningen i Spanien 1820 som dess följdföreteelser i Italien. I energiska satser utvecklade han Londonkabinettets mening. England skulle göra sin plikt, om den territoriella jämvikten i Europa rubbades, men det varken kunde eller ville »act upon abstract and speculative principles of precaution». Castlereaghs uppträdande såväl 1818 som 1820 överensstämmer sålunda helt med den politik, som efter hans död fördes av Canning och för vilken den senare fått uppbära hela berömmelsen.

Då de allierade på kongressen i Troppau-Laibach 1820—1821 alltmer hyllade interventionsrätten gentemot den nya regimen i Neapel, protesterade Castlereagh öppet men utan att kunna hindra händelsernas gång. Europa syntes grupperat efter de linjer, som

senare skulle känneteckna Palmerstons epok: England mot östmakterna. Men detta läge blev denna gång ej beständande. Den orientalska frågan förde Metternich tillbaka till Castlereaghs sida.

Såväl de grekiska som de spanska problemen skulle behandlas vid den kongress, som skulle sammanträda på hösten 1822, och vid vilken Castlereagh ämnade personligen representera England. Han hade själv utarbetat sina instruktioner och stod i begrepp att anträda resan, då sammanbrottet inträffade, påskyndat av ansträngningarna under en ovanligt lång och ansträngande parlamentssession. Den 12 augusti berövade han sig livet i ett anfall av sinnesförvirring.

I de efterlämnade instruktionerna förebådades erkännandet de facto av de grekiska insurgenterna som krigförande part, en åtgärd, som även den varslade om Cannings politik. Däremot innehöllo instruktionerna mycket litet om den spanska frågan, som under sommaren 1822 hastigt tillspetsats. När sedan vid kongressen i Verona detta problem visade sig vara det ojämförligt viktigaste, togs instruktionens fattigdom på denna punkt av Castlereaghs belackare och Cannings beundrare med orätt till intäkt för den bortgångne statsmannens brist på förutseende och hans underlägsenhet gentemot sin efterträdare. Här, liksom i fråga om de spanska koloniernas i Sydamerika ställning, är det i själva verket föga skillnad mellan Castlereaghs politik och Cannings.

Av särskilt stort intresse äro Castlereaghs relationer med Förenta Staterna, en sida av hans verksamhet, där han både som diplomat och som statsman framträder i ovanligt fördelaktig dager. Att sviterna av 1812—1814 års krig så pass fort övervunnos, torde nära nog uteslutande få tillskrivas honom, vars saklighet och frihet från prestigejäkt firade verkliga triumfer under ofta ytterst svåra förhandlingar, till ovärderligt gagn för de framtida förbindelserna mellan de bägge anglosaxiska folken. Ordnandet av flottförhållandena på de stora amerikanska sjöarna, liksom biläggandet av den allvarliga konflikt, som hotade, då två brittiska undersåtar folkrättsvidrigt arkebuserades, äro slående exempel på denna kloka och generösa statskonst, så vitt skild från t. ex. Palmerstons några årtionden senare.

Castlereaghs förtjänster om Englands och Europas framtid hava ej vunnit tillräckligt beaktande, trots att de äro både många och slående. Sammanhållandet av den stora koalitionen under det kri-

Castlereagh — en stor fredsstiftare

tiska skedet på våren 1814, lösandet utan vädjan till vapnen av Wienkongressens svåra motsättningar, genomdrivandet av en relativt mild fred med Frankrike efter Waterloo, försöket att i stormaktskonferenserna skapa ett stadigvarande redskap för lösandet av internationella konflikter samt icke minst möjliggörandet av en avspänning mellan England och Förenta Staterna — allt detta är insatser, som åt Castlereagh hava tryggat en av de främsta platserna i den engelska historien. Han står som ett av de mest lysande exemplen på vad som kan uträttas av en statsman, som å ena sidan är fri från småaktiga prestigehänsyn, fylld av god vilja och driven av rent sakliga synpunkter men som å den andra reser ett orubbligt och i längden segerrikt motstånd mot alla försök att lösa tvistefrågorna med våld eller att dominera Europa genom den väpnade styrkan.
